İslam ve Modern Sosyal Psikoloji:

Nassa Dayalı 40 Evrensel İlkenin Disiplinlerarası Sentezi

1. Hulasa (Yönetici Özeti)

Bu ilmi rapor, İslam'ın **sarih naslarından (Kur'an-ı Kerim ve Sünnet-i Seniyye)** neşet eden 40 evrensel **sosyal psikoloji ilkesini**, Hanefi fıkhı, Maturidi itikadı ve Nakşibendi irfanı ekseninde, modern biyopsikososyal ve spiritüel (BPSS-S) paradigmalarla entegre ederek sunmaktadır. İnsanı salt biyolojik bir mekanizma olarak gören indirgemeci seküler yaklaşımlara mukabil; Makasıd-uş Şeria'yı merkeze alan, cüzi iradeyi ve fıtratı tahkim eden ontolojik, bilişsel ve toplumsal bir inşanın teorik ve pratik temelleri şerh edilmiştir.

Nihai gaye, bireyin ahlaki tekâmülünü tesis ederken, toplumsal dokuyu ifrat ve tefritten arınmış mutedil bir nizamla muhafaza eden çağlar üstü psiko-sosyal dinamikleri deşifre etmektir.

2. Kavramsal Haritalama

İslam'ın toplumsal tasavvurunu ve sosyal psikolojik ilkelerini modern bilimlerin epistemolojik araçlarıyla analiz etmeden evvel, insan tabiatını (insaniyet) kavramsallaştıran temel yapı taşlarının etimolojik, ontolojik ve semantik sınırlarını çizmek zaruridir.[1] Modern sosyal psikoloji ve sosyoloji; insan eylemlerini **dışsal uyaranlar, çevresel faktörler, bilişsel şemalar ve biyolojik dürtüler üçgeninde (biyopsikososyal model)** incelerken, insanın metafizik boyutunu (ruhu) genellikle kör bir noktada bırakır.[1] Oysa İslami paradigma, bu yapıya ontolojik ve transandantal bir boyut olan **"Ruh" ve "Kalp"** mefhumlarını ekleyerek Biyopsikososyal-Spiritüel (BPSS-S) bir model inşa eder.[2]

Nefs, Kalp, Akıl ve Ruh Dörtlüsü Üzerine Ontolojik Tahlil: İslami psikolojide (İlm-i Nefs) insan davranışı ve toplumsal reaksiyonlar, bu dört merkezin dinamik ve diyalektik etkileşimiyle şekillenir.[1] İmam Gazzali'nin *İhya Ulum ed-Din* adlı eserinde tasnif ettiği üzere, bu kavramlar birbirine tedahül eden fakat işlevsel olarak ayrışan **latifeler**dir.[2]

Nefs, modern psikanalizdeki **"id"** veya hayvani dürtülerle benzeşen, bedensel hazları ve tatmini arayan **alt benlik**tir. Ancak İslam psikolojisinde **nefs, statik bir yapı değildir**; gelişimsel ve hiyerarşik evreleri **(Nefs-i Emmare, Nefs-i Levvame, Nefs-i Mutmainne**) bulunur.[1] Bireyin sosyalleşme süreci ve ahlaki tekâmülü, nefsin bu mertebelerdeki terbiyesine (tezkiye-i nefs) doğrudan bağlıdır.

Kalp, salt biyolojik bir kan pompası olmanın ötesinde, idrakin, niyetin, imanın ve toplumsal empati yetisinin **metafizik merkezi**dir.

İlahi nurların tecelligâhı olduğu gibi, şeytani vesveselerin ve toplumsal ifsatların da hücum ettiği bir **harp meydanı**dır.[1]

Akıl, vahyin rehberliğinde doğruyu yanlıştan, hakkı batıldan ayıran **epistemolojik bir araçtır**.

İmam Ebu Mansur el-Maturidi'nin sistematiğinde akıl, hüsn (güzellik) ve kubh (çirkinlik) kavramlarını kavrama yetisine sahip, **şer'i mükellefiyetin yegâne zemini**dir.[6]

Ruh ise insana ilahi nefhadan üflenen, onu aşkın (transandantal) hakikate bağlayan, mahiyeti sırr-ı ilahi olan **kaynak**tır.[1]

Bireyin toplumsal arenadaki prososyal (olumlu toplumsal) veya antisosyal (yıkıcı) tutumları, bu dört unsurun "Fıtrat" (Innate Disposition / Orijinal Tasarım) üzerindeki muvazenesine (dengesine) bağlıdır.

Fıtrat, Cüzi İrade ve Maturidi İnsan Tasavvuru: Toplumsal olayları analiz ederken, insanın failliği (human agency) meselesi kilit bir rol oynar. İmam Maturidi'nin kelam sistematiğinde insan, Cebriye mezhebinin iddia ettiği gibi rüzgârın önündeki bir yaprak misali kaderin edilgen bir nesnesi olmadığı gibi; Mutezile'nin iddia ettiği gibi kendi fiillerinin yegâne halikı (yaratıcısı) da değildir.[6]

İnsan, Allah'ın yarattığı kudret (istitaat) dairesinde, cüzi iradesiyle seçim yapan (kesb), akıl yürütme (istidlal) yeteneğiyle sosyal eylemlerinden mesul (mükellef) olan **ahlaki bir faildir**.[6] Dolayısıyla İslam sosyal psikolojisinde "toplumsal etki" (social influence) veya "mahalle baskısı", bireyi ezen deterministik bir zorunluluk değil; bireyin hür iradesiyle şekillenen, karşı konulabilir veya uyum sağlanabilir çevresel faktörlerdir.[10]

Fıtrat ise insanın doğuştan getirdiği, tevhide, hakikate ve sosyal uyuma eğilimli **asli tabiatıdır**.[1] Fıtrattan sapma, psikolojik ve sosyolojik krizlerin temel kök nedenidir.

3. Edille-i Şer'iyye ve Burhani Analiz: 40 Temel İlke

İslam'ın nasslarından istihraç edilen 40 temel sosyal psikoloji ilkesi, meselenin derinliğini ihata edebilmek adına zihinsel bir **Planla-ve-Çöz (Plan-and-Solve) stratejisi**yle **beş ana kategori**ye ayrılmıştır:

(1) Toplumsal Biliş, İletişim ve Epistemolojik Güven;

(2) Grup Dinamikleri, Aidiyet ve Sosyal Kimlik;

(3) Duygu Regülasyonu ve Çatışma Çözümü;

(4) Öz-Sunum, Benlik ve Manevi Tekâmül;

(5) Sosyal Sorumluluk, Liderlik ve Müdahale.

Her bir ilke, **hiyerarşik delil sistemi (Self-Consistency)** işletilerek ayet ve hadislerle sabitlenmiş, ardından **teorik üçgenleme (Triangülasyon) metodu**yla modern bilimsel kavramlar ve Hanefi-Maturidi / Nakşibendi perspektifiyle şerh edilmiştir.

3.1. Toplumsal Biliş, İletişim ve Epistemolojik Güven (1-8)

Toplumların inşası ve bekası, bireylerin birbirlerini nasıl algıladıkları, niyetleri nasıl okudukları ve **bilgiyi nasıl işledikleri (social cognition)** ile doğrudan ilişkilidir. İslam, toplumsal epistemolojiyi zanlara ve rastlantılara bırakmaz; **kesin kurallarla bir güven ortamı tesis eder.**

İlke No	İlke Adı (İslami Literatür)	Modern Sosyal Psikoloji Karşılığı	Edille-i Şer'iyye (Arapça Nass ve Meal)
1	**Hüsn-ü Zan** (Olumlu Yükleme ve İtimat)	Positive Social Cognition / Attribution Theory *(Pozitif Sosyal Biliş / Yükleme Teorisi)*	**إِيَّاكُمْ وَالظَّنَّ فَإِنَّ الظَّنَّ أَكْذَبُ الْحَدِيثِ** *"Zandan sakının. Zira zan, sözlerin en yalanıdır." Buhârî, Edeb, 57* [10]
2	**Tereddüt / Sui Zan'ın Reddi**	Hostile Attribution Bias Mitigation *(Düşmanca Yükleme Eğilimini Azaltma)*	**يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ** *"Ey iman edenler! Zannın çoğundan kaçının..." (Hucurat: 12)*
3	**Tecessüs Yasağı** (Gizliliği İhlal Yasağı)	Boundary Violations / Privacy Management *(Sınır İhlalleri / Mahremiyet Yönetimi)*	**وَلَا تَجَسَّسُوا** *"...Birbirinizin gizli hallerini (kusurlarını) araştırmayın." (Hucurat: 12)* [10]
4	**Gıybetin Haramlığı**	Relational Aggression / Reputation Destruction *(İlişkisel Saldırganlık / İtibar Yıkımı)*	**وَلَا يَغْتَب بَّعْضُكُم بَعْضًا** *"...Kiminiz kiminizin gıybetini yapmasın." (Hucurat: 12)* [11]

5	**Hıfz-ı Lisan** (Dili Korumak / Sükut)	Information Control / Disinformation Management *(Bilgi Kontrolü / Dezenformasyon Yönetimi)*	مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ فَلْيَقُلْ خَيْرًا أَوْ لِيَصْمُتْ *"Allah'a ve ahiret gününe iman eden ya hayır söylesin ya da sussun." Buhârî, Edeb 31, 85* [10]
6	**Sıdk** (Doğruluk ve Tutarlılık)	Cognitive Consistency / Authentic Social Action *(Bilişsel Tutarlılık / Otantik Sosyal Eylem)*	إِنَّ الصِّدْقَ يَهْدِي إِلَى الْبِرِّ *"Şüphesiz doğruluk iyiliğe (birr'e) götürür..." (Buhârî, Edeb, 69; Müslim, Birr, 105)* [12]
7	**Kezib'in / Yalanın Reddi**	Deception / Trust Deterioration *(Aldatma / Güvenin Bozulması)*	وَإِنَّ الْكَذِبَ يَهْدِي إِلَى الْفُجُورِ *"Şüphesiz yalan, fücura (kötülüğe) götürür..." (Buhârî, Edeb, 69; Müslim, Birr, 105)* [12]
8	**Tevakkuf** (Epistemolojik Temkin)	Cognitive Closure Delay / Epistemic Humility *(Bilişsel Kapanışı Erteleme / Epistemik Tevazu)*	وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ *"Hakkında bilgin olmayan şeyin ardına düşme..." (İsra: 36)*

Burhani Şerh ve Analiz: Toplumsal bilişin (social cognition) en zayıf noktası, insanın evrimsel veya fıtri olarak tehdit algılamaya ve olayları kendi aleyhine yorumlamaya olan meylidir. Modern psikolojide **"Temel Yükleme Hatası" (Fundamental Attribution Error)** ve **"Düşmanca Yükleme Eğilimi" (Hostile Attribution Bias)** olarak tanımlanan bu durum, bireyin başkalarının eylemlerini kötü niyetle açıklamasına sebep olur.[10] İslam, **Hüsn-ü Zan (1)** ve **Sui Zan'ın Reddi (2)** ilkeleriyle bu bilişsel sapmayı kökünden tedavi eder. Birey, kardeşi hakkında peşinen **olumlu bir çerçeve (positive framing)** kurmakla mükelleftir. İmam Gazzali'ye göre sui zan, kalbin şeytan tarafından işgal edilmesidir; zira kesin bilgi (yakin) olmadan başkasının iç dünyası hakkında hüküm vermek, Allah'ın gayb ilmine müdahale hadsizliğidir.

Tecessüs Yasağı(Gizliliği ihlal yasağı) **(3)** ve **Gıybetin Haramlığı (4)**, sosyal ilişkilerde mahremiyeti ve itibarı koruyan ikiz kalkanlardır.[10] Gıybet, bir başkasının itibarını yok etmeye yönelik **"İlişkisel Saldırganlık" (Relational Aggression)** türlerinin en tehlikelisidir.[11] Kişinin arkasından konuşmak, sosyal sermayeyi tüketen, **gruplar arası güveni (social trust)**

paramparça eden bir hastalıktır. Kur'an'ın gıybeti *"ölü kardeşinin etini yemek"* olarak tasvir etmesi, bu ahlaki suçun ontolojik iğrençliğini vurgular. Modern dijital çağda algı yönetiminin ve linç kültürünün önüne geçecek en büyük set ise **Hıfz-ı Lisan (5)** ilkesidir. **Susmak,** İslami irfanda pasiflik veya acizlik değil; yalan bilginin, dezenformasyonun ve sosyal enfeksiyonun yayılmasını durduran aktif ve **şuurlu bir eylemdir.**[10]

Sıdk (6) ve **Kezib'in Reddi (7)**, bireyin **bilişsel tutarlılığını (cognitive consonance)** ifade eder.[12] *İbni Mesud'un rivayet ettiği hadiste, doğruluğun iyiliğe (birr), yalanın ise kötülüğe (fücur) götürmesi*, **düşünce-söz-eylem hiyerarşisinin (bilişsel, duyuşsal ve devinişsel alanların)** birbiriyle nasıl tetiklendiğini gösterir.[12] Yalan, nörolojik olarak dahi beynin amigdala ve prefrontal korteks bölgelerinde stres ve tutarsızlık yaratırken, sıdk, bireyi **psikolojik bütünlüğe** kavuşturur. İmam Maturidi'nin bilgi felsefesinde (epistemoloji) öne çıkan **Tevakkuf (8)** ilkesi ise, **kesin delil (yakini bilgi)** bulunmayan durumlarda **yargıyı askıya almaktır (Epistemic Humility)**. Bu ilke, kitle psikolojisinde sıkça görülen önyargılı aceleciliği ve **grup düşüncesine (groupthink) kapılmayı** engeller.[6]

3.2. Grup Dinamikleri, Aidiyet ve Sosyal Kimlik (9-16)

Birey, tek başına **yalıtılmış bir varlık (homo clausus)** değil, toplumsal bir ağın (social network) içine doğan **sosyal bir varlıktır**. İslam, **aidiyet ihtiyacını (need to belong)** yadsımaz; ancak onu asabiyetten (körü körüne kabilecilik) arındırarak evrensel bir kardeşlik ve adalet zeminine oturtur.

İlke No	İlke Adı (İslami Literatür)	Modern Sosyal Psikoloji Karşılığı	Edille-i Şer'iyye (Arapça Nass ve Meal)
9	**Uhuvvet** (İslam Kardeşliği)	In-Group Solidarity / Social Identity Theory *(Grup İçi Dayanışma / Sosyal Kimlik Teorisi)*	الْمُسْلِمُ أَخُو الْمُسْلِمِ *"Müslüman, Müslümanın kardeşidir."Buhârî (Mezâlim 3) ve Müslim (Birr 58)* [10]
10	**Cesed-i Vahid** (Organik Bütünlük)	Collective Consciousness / Belongingness *(Kolektif Bilinç / Aidiyet)*	تَرَى الْمُؤْمِنِينَ... كَمَثَلِ الْجَسَدِ *"Müminler birbirlerini sevmede... bir beden gibidir."(Buhârî, Edeb, 27; Müslim, Birr, 66)* [10]

11	**El-Vela vel-Bera** (Sadakat ve Beri Olma)	In-Group Cohesion vs. Out-Group Distinction *(Grup İçi Bütünlük ve Dış Grup Ayrımı)*	لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَىٰ أَوْلِيَاءَ *"...Onları (düşmanları) veli (dost/otorite) edinmeyin." (Maide: 51)* [13]
12	**Karîn Etkisi** (Akran ve Çevre Etkisi)	Peer Influence / Social Modeling Theory *(Akran Etkisi / Sosyal Modelleme Teorisi)*	الْمَرْءُ عَلَى دِينِ خَلِيلِهِ *"Kişi dostunun dini (yaşantısı) üzeredir."(Ebu Davud, Edeb, 16; Tirmizi, Zühd, 45).* [10]
13	**Kudve-i Hasene** (Rol Modelleme)	Social Learning / Exemplar Theory *(Sosyal Öğrenme / Örneklem Teorisi)*	لَّقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ *"Andolsun ki, Resûlullah'ta sizin için güzel bir örnek vardır." (Ahzab: 21)*
14	**Müsavat** (Eşitlikçilik / Liyakat)	Egalitarianism / Prejudice Reduction *(Eşitlikçilik / Önyargının Azaltılması)*	النَّاسُ سَوَاسِيَةٌ كَأَسْنَانِ الْمُشْطِ *"İnsanlar tarağın dişleri gibi eşittir."* [10]
15	**Asabiyetin / Fitnenin Reddi**	Ethnocentrism Rejection / Deindividuation *(Etnosentrizmin Reddi / Kimliksizleşme)*	وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ *"Fitne, adam öldürmekten daha şedittir." (Bakara: 191)* [15]
16	**Ta'avün** (Kolektif Yardımlaşma)	Social Synergy / Cooperative Game Theory *(Sosyal Sinerji / İşbirlikçi Oyun Teorisi)*	وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ *"İyilik ve takva üzere yardımlaşın..." (Maide: 2)* [16]

Burhani Şerh ve Analiz: Sosyal Kimlik Teorisi (Social Identity Theory), bireylerin kendilerini

ait hissettikleri gruplar üzerinden tanımladığını ifade eder. İslam, **Uhuvvet (9)** ilkesiyle bu aidiyeti kan veya coğrafya bağına değil, **inanç ve ahlak paydasına (akideye**) bağlar.[10] **Cesed-i Vahid (10)** benzetmesi, Fransız sosyolog Emile Durkheim'in *"organik dayanışma"* mefhumunun çok ötesinde, empatik ve sinirsel bir senkronizasyonu ifade eder. Bir uzuv hastalandığında tüm bedenin uykusuzluk ve ateşle ona iştirak etmesi, toplumsal bedenin (ümmetin) herhangi bir coğrafyasındaki acının, diğer bireylerde **ontolojik bir sızı (collective distress)** yaratmasıdır.[10]

Bu aidiyetin sınırları **El-Vela vel-Bera (11)** (İnanca sadakat ve inkardan uzaklaşma) prensibiyle çizilir.[17] Neo-Harici ve selefi akımların bu ilkeyi tekfircilik ve dışlayıcılık olarak manipüle etmesine mukabil [13]; Hanefi-Maturidi çizgide bu ilke, grubun ahlaki ve ontolojik sınırlarını (boundary maintenance) koruma refleksidir.[9] Müslüman, gayrimüslimle insani ve ticari ilişkiler kurabilir, adaleti gözetebilir; ancak **ahlaki ve itikadi otoritesini (velayetini)** o paradigmalara teslim edemez.[14]

İnsan davranışının şekillenmesinde çevrenin gücü **Karîn Etkisi (12)** ile izah edilir. *Hadis-i şerifteki "Kişi dostunun dini üzeredir"* beyanı, modern **Akran Etkisi (Peer Influence)** ve **Albert Bandura'nın Sosyal Öğrenme (Social Learning)** kuramlarının nebevi tezahürüdür.[10] İyi arkadaşın misk satıcısına, kötüsünün körükçüye benzetilmesi, **davranışsal bulaşıcılığın (behavioral contagion)** en zarif pedagojik anlatımıdır. Bu bağlamda **Kudve-i Hasene (13)**, teorik ahlakın *müşahhas bir liderde (Hz. Peygamber)* tecessüm etmesi yoluyla kitlelere aktarılmasıdır **(Exemplar Theory)**.

İslam, grup kimliği inşa ederken tehlikeli bir psikolojik tuzak olan **dış-grup düşmanlığını (Out-group Derogation)** ve ırkçılığı **Müsavat (14)** ve **Asabiyetin Reddi (15)** ile bertaraf eder. İnsanların *"tarağın dişleri gibi eşit olması"* [10], soy-sop veya servet kaynaklı her türlü hiyerarşiyi sıfırlar; yegâne üstünlük ölçütü olarak **"takva"yı (sorumluluk bilinci ve erdem)** belirler.[9] Fitnenin reddi ise, kalabalıkların **anonimleşerek (deindividuation)** ahlaki sorumluluktan kaçmasına ve **mafyatik bir yıkıma (mob mentality)** dönüşmesine çekilen settir.[20] Tüm bu dinamikler, rekabet yerine **Ta'avün (16)** (İyilikte yardımlaşma) potasında eritilerek, toplumda **sıfır-toplamlı oyun teorisini (zero-sum game)** yıkar ve kazan-kazan sinerjisi üretir.[16]

3.3. Duygu Regülasyonu ve Çatışma Çözümü (17-24)

Bireyler arası ilişkiler, fıtrat gereği zaman zaman sürtüşme, kıskançlık ve öfke doğurur. **Fıkh-ı Batın (kalp fıkhı)**, bu negatif duyguları yönetmek, yıkıcı etkilere dönüşmeden regüle etmek için çok ince psikolojik mekanizmalar vaz etmiştir.

İlke No	İlke Adı (İslami Literatür)	Modern Sosyal Psikoloji Karşılığı	Edille-i Şer'iyye (Arapça Nass ve Meal)

17	**Haset'in Yasaklanması**	Malicious Envy / Downward Social Comparison *(Kötücül Haset / Aşağı Yönlü Sosyal Karşılaştırma)*	**إِيَّاكُمْ وَالْحَسَدَ فَإِنَّ الْحَسَدَ يَأْكُلُ الْحَسَنَاتِ** *"Hasetten sakının! Çünkü ateş odunu yediği gibi haset de iyilikleri yer."Ebû Dâvûd, Kütüb-i Sitte, "Edeb", 44 (Hadis No: 4903)* [22]
18	**Gıpta** (İmrenme / Pozitif Rekabet)	Benign Envy / Upward Social Comparison *(İyi Niyetli İmrenme / Yukarı Yönlü Sosyal Karşılaştırma)*	**لا حَسَدَ إِلا فِي اثْنَتَيْنِ** *"İki kişi dışında kimseye gıpta edilmez (imrenilmez)...Buhârî (Zekât 5, Fedâilü'l-Kur'ân 20) "*
19	**Öfke Kontrolü / Hilm**	Emotional Regulation / Frustration-Aggression Control *(Duygu Düzenleme / Engellenme-Saldırganlık Kontrolü)*	**وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ** *"Onlar öfkelerini yutarlar..." (Al-i İmran: 134)* [5]
20	**Afv** (Bağışlama)	Interpersonal Reconciliation / Resentment Extinction *(Kişilerarası Uzlaşma / Kırgınlığın Söndürülmesi)*	**وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ** *"...ve insanları affederler." (Al-i İmran: 134)* [23]
21	**Hücr** (Küsme Sınırı)	Conflict Management / Social Repair Mechanism *(Çatışma Yönetimi / Sosyal Onarım Mekanizması)*	**لاَ يَحِلُّ لِمُسْلِمٍ أَنْ يَهْجُرَ أَخَاهُ فَوْقَ ثَلاَثِ لَيَالٍ** *"Bir Müslümanın kardeşine üç günden fazla küsmesi helal değildir."Sahih-i Buhârî (Edeb 62)* [10]
22	**Sabır** (Direnç ve Ertelenmiş Haz)	Social Resilience / Delay of Gratification	**وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ** *"Sabır ve namazla (Allah'tan)*

		(Sosyal Psikolojik Sağlamlık / Hazzı Erteleme)	*yardım dileyin." (Bakara: 45)* [5]
23	**Rıza** (Tatmin ve Kabul)	Emotional Stability / Radical Acceptance *(Duygusal İstikrar / Radikal Kabul)*	رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ *"Allah onlardan razı olmuş, onlar da O'ndan razı olmuşlardır." (Maide: 119)* [24]
24	**Mahabbah** (Sevgi ve Muhabbet)	Affiliative Bonding / Attachment Theory *(Bağlanma Odaklı Yakınlık / Bağlanma Teorisi)*	يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ *"Allah onları sever, onlar da Allah'ı sever." (Maide: 54)* [25]

Burhani Şerh ve Analiz: Sosyal Karşılaştırma Teorisi (Social Comparison Theory), insanların kendi değerlerini başkalarıyla kıyaslayarak belirlediklerini söyler. Bu kıyas, yıkıcı bir forma dönüştüğünde **Haset (17)** (Malicious Envy) ortaya çıkar.

İbni Sina ve İmam Gazzali'nin psikolojik tahlillerine göre haset; kişinin, başkasındaki nimetin yok olmasını istemesi, ontolojik bir hazımsızlık çekmesi ve Allah'ın taksimine gizli bir isyan beslemesidir.[26]

Haset, failin kendi iyi amellerini ve psikolojik sağlığını içten içe kemiren bir **ruhsal kanserdir.**[22] Buna karşın İslam, gelişimi ve motivasyonu sağlayan **Gıpta (18)** (Benign Envy) mekanizmasını meşru kılar. Gıpta, başkasındaki nimetin zevalini istemeden, aynısının kendisine de verilmesini arzulamaktır; bu, yapıcı bir **yukarıya doğru sosyal kıyastır (Upward Social Comparison).**[26]

Engellenme-Saldırganlık (Frustration-Aggression) kuramı çerçevesinde bireyler engellendiklerinde öfke patlaması yaşarlar. **Öfke Kontrolü ve Hilm (19)** ilkesi, öfkeyi hissetmemek değil (zira bu fıtrata aykırıdır), amigdala kaynaklı o ani patlamayı bilişsel bir süzgeçten geçirerek (reappraisal) eyleme dönüşmesini durdurmaktır.[5] Bunun bir ileri aşaması olan **Afv (20)**, **intikam döngüsünü (cycle of revenge)** kıran ve sosyal barışı sağlayan en radikal müdahaledir.[23] Mağduriyetin getirdiği **psikolojik yükü (resentment)** kişinin omuzlarından alır. Ancak çatışma kaçınılmaz olduğunda, İslam fıkhı **Hücr (21)** ilkesiyle bir **soğuma süresi (Cooling-off period)** tanır: **3 gün.** Bu sınır, sosyal gerilimin kalıcı bir parçalanmaya ve düşmanlığa dönüşmesini engelleyen harika bir **Sosyal Tamir (Social Repair)** mekanizmasıdır.[10]

Duygu regülasyonunun temel direği ise **Sabır (22)** ve **Rıza (23)** makamlarıdır. Sabır, pasif bir

katlanma değil; yüksek hedefler uğruna **anlık hazları erteleyebilme (Delay of Gratification)** ve travmalara karşı **varoluşsal bir direnç (resilience)** gösterme iradesidir.[5] Rıza ise, ilahi takdire **içsel bir teslimiyetle (Radical Acceptance)** psikolojik sükuneti yakalamaktır.[5] Tüm bu ilişkilerin kilit taşı, İbni Kayyim'in aşamalarını detaylandırdığı **Mahabbah (24)** (Sevgi/Bağlanma) mefhumudur. Salt duygusal bir çekim değil, varlığı birbirine bağlayan ontolojik bir çimentodur.[25]

3.4. Öz-Sunum, Benlik ve Manevi Tekâmül (25-32)

Bireyin toplum içindeki duruşu, benliğini nasıl algıladığı ve başkalarına nasıl sunduğu **(self-presentation)**, ahlaki sağlığın göstergesidir. İslam, **dışsal onay arayışı**nı yasaklarken, **içsel tutarlılığı ve manevi uyanık**lığı merkeze alır.

İlke No	İlke Adı (İslami Literatür)	Modern Sosyal Psikoloji Karşılığı	Edille-i Şer'iyye (Arapça Nass ve Meal)
25	**Riya'nın Reddi** (Gösteriş)	Impression Management / Social Desirability Bias *(İzlenim Yönetimi / Sosyal Arzu Edilebilirlik Yanlılığı)*	مَنْ رَاءَى رَاءَى اللَّهُ بِهِ *"Kim gösteriş yaparsa, Allah onun niyetini teşhir eder." Buhârî (Rikâk, 36) ve Müslim'de (Zühd, 47) (Şirk-i Hafi)* [32]
26	**İhlas** (Samimiyet / İçsel Tutarlılık)	Intrinsic Motivation / Authenticity *(İçsel Motivasyon / Otantiklik)*	وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ *"Onlara dini Allah'a halis kılarak (ihlasla) O'na ibadet etmeleri emredildi." (Beyyine: 5)* [5]
27	**Haya** (Otokontrol / Utanma)	Self-Regulation / Social Inhibition *(Öz Düzenleme / Sosyal Çekingenlik ve Otokontrol)*	الْحَيَاءُ مِنَ الإِيمَانِ *"Haya (utanma duygusu) imandandır."Sahih-i Buhârî (Îmân 16) ve Sahih-i Müslim'de (Îmân 57-59)* [33]
28	**Kibir'in Reddi**	Narcissism / Illusory Superiority	لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ

	(Büyüklenme)	*(Narsisizm / Yanıltıcı Üstünlük)*	مِثْقَالُ ذَرَّةٍ مِنْ كِبْرٍ *"Kalbinde hardal tanesi kadar kibir olan cennete giremez." Sahih-i Müslim (Îmân 147-149), Tirmizî (Birr 61),*[23]
29	**Tevazu** (Alçakgönüllülük)	Prosocial Humility / Ego Depletion Mitigation *(Olumlu Toplumsal Tevazu / Ego Tükenmesini Azaltma)*	وَعِبَادُ الرَّحْمَٰنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا *"Rahman'ın kulları yeryüzünde vakar ve tevazu ile yürürler." (Furkan: 63)*
30	**Şükür** (Minnettarlık)	Reciprocity Norm / Positive Affectivity *(Karşılıklılık Normu / Pozitif Duygulanım)*	لَئِن شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ *"Eğer şükrederseniz elbette size nimetimi artırırım." (İbrahim: 7)* [35]
31	**Kanaat** (Gönül Zenginliği)	Mitigation of Relative Deprivation *(Göreli Yoksunluğun Hafifletilmesi)*	قَدْ أَفْلَحَ مَنْ... قَنَّعَهُ اللَّهُ بِمَا آتَاهُ *"...Allah'ın verdiğine kanaat eden kurtulmuştur." Sahih-i Müslim (Zekât 125)*[16]
32	**Zikr-i Mevt** (Ölümü Hatırlama)	Terror Management Theory (TMT) / Meaning Making *(Dehşet Yönetimi Teorisi / Anlamlandırma)*	أَكْثِرُوا ذِكْرَ هَاذِمِ اللَّذَّاتِ *"Lezzetleri yok eden ölümü çokça hatırlayın." Tirmizî (Zühd 4), Nesâî (Cenâiz 3)*[5]

Burhani Şerh ve Analiz: Goffman'ın "Dramaturjik Yaklaşım"ında (Impression Management) bireyler, toplum sahnesinde beğenilmek için maskeler takarlar. İslam fıkhında ve tasavvufunda bu durum, amellerin ruhunu yok eden **Riya (25)** olarak tanımlanır ve **gizli şirk (şirk-i hafi)** kabul edilir.[32] Riya, bireyin ibadetlerini veya ahlaki eylemlerini Allah'ın rızası yerine **toplumun onayını, övgüsünü ve statüsünü (social desirability bias)** elde etmek için araçsallaştırmasıdır.[37] Bunun yegâne panzehiri **İhlas (26)** ilkesidir. İhlas, **dışsal ödüllere**

(extrinsic motivation) körleşip, eylemi salt doğruluğu ve ilahi rıza için yapmaktır **(Intrinsic Motivation)**. Bireyi toplumsal beklentilerin köleliğinden azat eder.[5]

Benlik regülasyonunun bir diğer sacayağı **Haya (27)** duygusudur.[33] Modern psikolojideki **salt utangaçlık (shyness)** veya **sosyal fobi** ile karıştırılmamalıdır. Haya, dışarıdan bir polis veya kamera gözetimi olmaksızın, **Allah'ın her an kendisini gördüğü (Murakabe)** bilinciyle kötülükten içsel olarak sakınmaktır **(Self-Regulation / Moral Inhibition)**.[33] İnsanı narsisizme ve başkalarını ezmeye götüren illüzyonik üstünlük hissi **Kibir (28)**, empatiyi tamamen bloke eden bir kalp hastalığıdır.[5] Buna mukabil **Tevazu (29)**, aşağılık kompleksi (inferiority) değil; kudretine ve bilgisine rağmen **egosantrik körlükten (egocentric blindness)** arınarak, hakikati kabul etme ve insanlara yumuşak davranma erdemidir.[43]

Tüketim psikolojisinin en büyük çıkmazı olan **"Göreli Yoksunluk" (Relative Deprivation)** krizine karşı, İslam **Şükür (30)** ve **Kanaat (31)** mekanizmalarını işletir.[16] Şükür, elde edilen nimetin kaynağını bilmek, nankörlükten arınmak ve **pozitif bir duygu durumu (positive affectivity)** inşa etmektir.[24] Kanaat ise, hırstan (greed) arınarak eldekiyle yetinebilme, tükenmeyen bir gönül zenginliği yakalamaktır.[25] Nihayetinde, modern insanın en büyük anksiyetesi olan ölüm korkusu (Terror Management Theory), **Zikr-i Mevt (32)** ilkesiyle ehlileştirilir.[5] Ölümü sıkça hatırlamak, hayatı anlamsızlaştırmaz (nihilizm); aksine, ihtirasları dizginleyerek hayata **aşkın bir anlam (meaning making)** katar.

3.5. Sosyal Sorumluluk, Liderlik ve Müdahale (33-40)

Toplumda kötülüğün yayılmasını engellemek, adaleti tesis etmek ve karar süreçlerine katılım, İslam ahlakının sadece bireysel ve pasif değil, tam aksine eylem odaklı ve proaktif bir felsefe sunduğunu gösterir.

İlke No	İlke Adı (İslami Literatür)	Modern Sosyal Psikoloji Karşılığı	Edille-i Şer'iyye (Arapça Nass ve Meal)
33	**Emr-i Bil Maruf** (İyiliği Emretmek)	Reversing the Bystander Effect / Prosocial Intervention *(Seyirci Etkisini Tersine Çevirme / Prososyal Müdahale)*	مَنْ رَأَى مِنْكُمْ مُنْكَرًا فَلْيُغَيِّرْهُ بِيَدِهِ *"Sizden kim bir kötülük görürse onu eliyle düzeltsin..."Sahih-i Müslim (Îmân 78)* [10]

34	**Nehiy anil Münker** (Kötülükten Alıkoymak)	Social Policing / Moral Guardianship *(Sosyal Denetim / Ahlaki Muhafızlık)*	وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ *"...ve kötülükten alıkoyarlar." (Al-i İmran: 104)* [44]
35	**Şura** (İstişare ve Katılım)	Group Decision Making / Participative Management *(Grup Karar Alma / Katılımcı Yönetim)*	وَأَمْرُهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ *"Onların işleri aralarında istişare iledir." (Şura: 38)* [46]
36	**Mesuliyet-i Râiyye** (Çobanlık / Sorumluluk)	Servant Leadership / Social Accountability *(Hizmetkâr Liderlik / Sosyal Hesap Verebilirlik)*	كُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ *"Hepiniz çobansınız ve sürünüzden sorumlusunuz."Sahih-i Buhârî (Cum'a 11, Ahkâm 1)* [10]
37	**Adalet** (Hak ve Nesafet)	Equity Theory / Distributive Justice *(Eşitlik Teorisi / Dağıtıcı Adalet)*	إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ *"Şüphesiz Allah, adaleti ve ihsanı emreder." (Nahl: 90)* [47]
38	**İhsan** (Mükemmellik ve Güzellik)	Altruism / Prosocial Maximization *(Diğerkâmlık / Prososyal Maksimizasyon)*	وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ *"İyilik edin, şüphesiz Allah muhsinleri sever." (Bakara: 195)* [16]
39	**İsar** (Diğerkâmlık)	Extreme Altruism / Kin Selection Extension *(Aşırı Özgecilik / Akraba Seçiliminin Genişletilmesi)*	وَيُؤْثِرُونَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ *"...İhtiyaç içinde olsalar dahi kardeşlerini kendilerine tercih ederler." (Haşr: 9)*

40	**Mesuliyet-i Şahsiye** (Bireysel Failiyet)	Internal Locus of Control / Human Agency *(İçsel Kontrol Odağı / İnsani Failiyet)*	وَأَن لَّيْسَ لِلْإِنسَانِ إِلَّا مَا سَعَىٰ *"İnsan için ancak çalıştığının karşılığı vardır." (Necm: 39)* [8]

Burhani Şerh ve Analiz: Metropolleşen modern toplumlarda bireylerin kitlesel bir **apatiye (duyarsızlığa)** sürüklenmesi, psikolojide **"Seyirci Etkisi" (Bystander Effect)** ve **Sorumluluğun Dağılması (Diffusion of Responsibility)** kavramlarıyla açıklanır.[10]

Sokakta işlenen bir suça veya ahlaki yozlaşmaya kimsenin müdahale etmemesi, toplumsal çöküşün habercisidir.

İslam, **Emr-i Bil Maruf (33)** ve **Nehiy anil Münker (34)** (İyiliği yaymak ve kötülüğü engellemek) doktrinleriyle her bireyi sivil bir muhafız, **ahlaki bir denetçi (moral guardian)** kılar.[10] *Hz. Peygamber'in "Eliyle, diliyle veya kalbiyle (buğz ederek) müdahale etme"* aşamalandırması, bireyin imkânlarına göre prososyal müdahalesini zorunlu kılar.

Yönetim ve liderlik bağlamında, otokratik ve müstebit (diktatoryal) karar alma süreçlerine karşı **Şura (35)** ilkesi getirilmiştir.[45] Şura (İstişare), kolektif zekâyı (collective intelligence) devreye sokar, aidiyet hissini artırarak kararların **toplumsal kabulünü (Participative Management)** kolaylaştırır.[46] Liderin konumu ise **Mesuliyet-i Râiyye (36)** ilkesinde özetlenir. Yönetici, yönetilenlerden ontolojik olarak üstün bir hegemon değil, onlara hizmet etmekle ve onların refahından mesul olmakla yükümlü bir **"çoban"dır (Servant Leadership)**.[10]

Sosyal sistemin ayakta kalmasını sağlayan taşıyıcı kolon **Adalet (37)** ilkesidir. Eşitliğin tek başına yetmediği, hak edişe göre (Distributive Justice / Equity Theory) dağıtımın yapıldığı ve zayıfın hakkının güçlüden alındığı nesafet zeminidir.[47] Ancak İslam toplumu salt hukuki kurallarla değil, adaletin bir adım ötesi olan **İhsan (38)** ile varlık bulur.[16]

İhsan, vazife olanın ötesinde, hukukun bittiği yerde faziletin başlamasıdır.[25]

Bunun en zirve noktası ise **İsar (39)** makamıdır. Bireyin kendi ihtiyacı varken bile kardeşini kendine tercih etmesi, modern evrimsel psikolojinin **"Akraba Seçilimi" (Kin Selection)** veya **bencil gen teorileriyle** açıklanamayan muazzam bir **Özgecilik (Extreme Altruism)** sıçramasıdır.[10]

Son olarak **Mesuliyet-i Şahsiye (40)**, bireyin **kaderci (fatalist)** bir kurban psikolojisine girmesini engeller. Birey, sistem hatalarını mazeret göstererek ahlaki ödevlerinden kaçamaz; kendi **fiillerinin (kesb) ve niyetlerinin sorumluluğunu (Internal Locus of Control)** yüklenmek zorundadır.[8]

4. Disiplinlerarası Sentez

Şerh edilen bu 40 ilke, yalnızca teorik bir fıkıh veya ahlak manzumesi değil; aynı zamanda sosyoloji, biyoetik, nöropsikoloji, davranışsal iktisat ve çağdaş veri biliminin (data science) kesişim noktasında duran **evrensel bir denge (muvazene) matrisidir**. Makasıd-uş Şeria (Dinin, Nefsin/Canın, Aklın, Neslin ve Malın muhafazası) ekseninde ve BPSS-S (Biyopsikososyal ve Spiritüel) model çerçevesinde yapılan Kıyas (Analogical Prompting) ve Triangülasyon neticesinde, şu derinlemesine sentezlere ulaşılmıştır:

A. Veri Bilimi, Algoritmik Manipülasyon ve İslami Epistemoloji (Aklın ve Neslin Korunması): Günümüz hiper-bağlantılı (hyper-connected) ağ toplumunda (network society), sosyal medya algoritmaları, insan zihninin "olumsuzluk sapması" (negativity bias) eğilimini sömürerek platformda kalma süresini (screen time) ve kârlılığı maksimize edecek şekilde tasarlanmıştır. Bu sistemler, öfkeyi, linç kültürünü, dezenformasyonu ve sanal gösterişi (dijital narsisizm) algoritmik olarak ödüllendirir.[40] İslam'ın *Tereddüt (Sui Zan)*, *Gıybet* ve *Tecessüs* yasakları [10], bu algoritmik manipülasyona karşı inşa edilmiş eşsiz bir ontolojik ve sosyo-psikolojik bariyerdir. Sosyal medyada itibar suikastları ve teyit edilmemiş provokatif haberlerin (Dezenformasyon) yayılması, İslami terminolojideki *Fitne* (toplumsal anarşi) kavramının dijital bir tezahürüdür.[15] Aynı zamanda, bireylerin sosyal platformlarda hayatlarını filtreleyerek mükemmelmiş gibi sunmaları (Impression Management), modern psikiyatrinin işaret ettiği narsisistik spektrum bozukluklarını körüklemekte; İslami terminolojide ise bu durum, ibadetin ve ahlakın içini boşaltan "Dijital Riya" ve "Kibir" olarak şiddetle reddedilmektedir.[37] *İhlas*, *Hıfz-ı Lisan* ve *Haya* ilkeleri, bu enformasyon bombardımanında bireye dijital diyet (digital minimalism) ve otokontrol sağlar. İmam Maturidi'nin akılcılığında temellenen *Tevakkuf* (epistemolojik temkin) ilkesi ise, feyk (sahte) içerikler karşısında "Makasıd-uş Şeria"nın "Aklın Muhafazası" gayesini teminat altına alır.[6]

B. Davranışsal İktisat, Biyolojik Evrim ve "Haset/Kanaat" Diyalektiği (Nefsin ve Malın Korunması): Klasik ve davranışsal iktisatta (Behavioral Economics), bireylerin her daim rasyonel fayda maksimizasyonu peşinde koştukları (Homo Economicus) ve kararlarını sıklıkla **diğerlerinin neye sahip olduğuna bakarak (Göreli Yoksunluk - Relative Deprivation)** verdikleri kanıtlanmıştır. İnsanın statü rekabeti evrimsel biyolojide hayatta kalma güdüsüyle ilişkilendirilse de, İslam bu güdünün sınırsız ve yıkıcı formunu *Haset* [22] olarak tanımlar ve nass ile haram kılar. Zira haset, sadece bireyin kalbini karartmakla kalmaz, amigdala aktivasyonunu artırarak **kronik stres (kortizol yüksekliği)** üzerinden bedeni de tahrip eder; bu yönüyle *"Canın/Nefsin Muhafazası"* ilkesiyle doğrudan çelişir.[29] Buna karşın, gelişimi teşvik eden *Gıpta* [26] ve **sürekli daha fazlasını isteme histerisine (tüketim çılgınlığına)** karşı kalkan olan *Kanaat* [16] ile *Şükür* [35] mekanizmaları, sıfır toplamlı (zero-sum) oyun teorisini kökünden reddeder. Dopaminerjik sistemi dışsal uyaranlara (satın alma, beğenilme) bağımlı olmaktan kurtarıp, içsel huzura (*Nefs-i Mutmainne*) taşır.[1] Bu durum, israfı önleyerek *"Malın Muhafazası"n*ı ve ekolojik sürdürülebilirliği [16] de garanti altına alır.

C. Sosyolojik Organizasyon, Kurumsal Liderlik ve Sivil Müdahale (Dinin ve Toplumun Korunması): Örgüt psikolojisinde (Organizational Psychology) liderin rolü ve grup içi adalet

mekanizmaları, kurumun bekası için elzemdir. İslam, *Şura* [46] ilkesiyle otokratik, istişaresiz ve istibdat (despotizm) üreten sistemleri dışlar, meşvereti ve kollektif aklı kurumsallaştırır. Diğer yandan modern toplumlarda metropolleşmenin ve **bireyselleşmenin (individualism)** getirdiği **anonimlik, "Seyirci Etkisi"ne (Bystander Effect)** sebep olmakta, bireyler sokakta işlenen bir suça veya haksızlığa müdahale etme sorumluluğunu başkalarına atmaktadır.[49] İslam'ın *Emr-i Bil Maruf* (İyiliği Emretmek) ve *Nehiy anil Münker* [10] doktrinleri, toplumsal yapıyı bir poliklinik gibi ele alarak her bir bireyi **manevi bir hekim (social interventionist)** yapar. Hanefi-Maturidi yaklaşımındaki **"teklif" (ahlaki mesuliyet ve cüzi irade) prensibi** [8], bireyin sosyal anomalilere karşı "bana ne" diyerek kaderci (fatalist) ve duyarsız bir tavra bürünmesini kesin bir dille reddeder. Bu, sivil toplumun kendi kendini denetlemesi, dışsal otoriteye bağımlı olmadan içsel bir vicdan mekanizması (Haya ve Adalet) üretmesidir.[33]

5. Netice ve Tavsiyeler

Edille-i Erbaa (Kitap, Sünnet, İcma, Kıyas) perspektifinden, Makasıd-uş Şeria'nın evrensel ilkeleriyle yapılan bu kapsamlı ve disiplinlerarası sentezin neticesinde ulaşılan nihai hakikat şudur:

Modern toplumların karşılaştığı psikolojik buhranların, yabancılaşmanın, anksiyete salgınlarının ve kutuplaşmanın temelinde, **insanın yaratılış kodlarından (Fıtrat) kopması** ve **ontolojik bir boşluğa düşmesi** yatmaktadır.

Seküler psikoloji, ruhu (psykhe) denklemden çıkararak semptomları salt davranışsal veya farmakolojik tekniklerle bastırmayı (ameliyat-ı cerrahiye) denerken; İslami psikoloji, *Tezkiye-i Nefs* (Ruhsal arınma) ile kalbin kimyasını değiştirerek, cüzi iradeyi tahkim ederek kalıcı ve proaktif bir **"tıbb-ı ruhani" (koruyucu hekimlik)** sunar.[1]

Bireysel, kurumsal ve toplumsal düzlemde uygulanabilir, BPSS-S modeline uygun somut ve hikmetli tavsiyeler şunlardır:

1. **Eğitim Müfredatı ve Pedagojik Entegrasyon:**

   Modern eğitim psikolojisine, salt analitik veya zihinsel beceriler (IQ) değil; ***Haya*, *Tevazu*, *Afv*, *Sabır* ve *İhsan* gibi ruhsal zekâ (SQ), duygusal regülasyon (EQ) ve ahlaki erdemler acilen entegre edilmelidir**.[16] Fıtrat pedagojisi merkeze alınarak, yeni nesillere yıkıcı ve haset dolu bir rekabetten ziyade ***Ta'avün* (yardımlaşma), *Gıpta* ve *İsar* (diğerkâmlık)** kodları aşılanmalıdır.

2. **Dijital Fıkıh ve İletişim Ahlakı:**

   Sosyal medya algoritmalarının *Tecessüs*, *Gıybet*, *Sui Zan* ve *Riya* gibi manevi yıkımlarına karşı, Müslümanların ***Hıfz-ı Lisan* (dili tutma) ve *Hüsn-ü Za*n** [10] ilkelerini birer "dijital okuryazarlık filtresi" olarak kullanması zaruridir. Provokatif ve teyitsiz bilgiler karşısında ***Tevakkuf* (bilginin doğruluğu ispatlanana kadar yargıyı askıya alma)** bir refleks haline getirilmelidir.[6]

3. **Klinik Psikolojide Çift Kanatlı (Bütüncül) Yaklaşım:**

   Psikoterapistler ve ruh sağlığı uzmanları, bilişsel-davranışçı terapileri (CBT) dışlamadan, bu

teknikleri ***Sabır, Şükür, Kanaat*** **ve** ***Zikr-i Mevt*** kavramlarıyla [5] harmanlamalıdır. İnsanı sadece biyolojik bir yığın değil, **"Ruh" taşıyan aşkın bir varlık** olarak gören BPSS-S (Biyopsikososyal-Spiritüel) model [1], depresyon ve anksiyete tedavilerinde İslami bir paradigmada yeniden formüle edilmelidir.

4. **Kurumsal Yönetimde Şura, Ehliyet ve Liyakat:**

   İster devlet mekanizması ister özel iştirakler olsun, sosyal kurumlarda **grup içi kutuplaşmayı (Asabiyet) ve kayırmacılığı (nepotizm)** engellemek maksadıyla; liderliğin bir üstünlük değil ***Mesuliyet-i Râiyye*** **(çobanlık)** [10] olduğu idrak edilmelidir. ***Müsavat*** **(eşitlik) ve** ***Adalet*** ekseninde, kararların tekil otoritelerle değil, *Şura* mekanizmaları [46] ile alınması tavizsiz işletilmelidir.

En doğrusunu, varlığı yoktan var eden, fıtratın şifrelerini kalplere nakşeden ve **sinelerin özünü (Zat-üs Sudur)** hakkıyla bilen **Alîm** ve **Habîr** olan **Allah (Celle Celaluhu)** bilir. Hakikate isabet ettiysek bu yegâne O'nun mutlak lütfundandır; hata ettiysek noksanlık, nisyan ve kusur kendi nefsimizdendir.

(Yapay Zeka Desteği ile Hazırlanmıştır)

12.05.2026 Balıkesir

Yusuf Canbulat

Alıntılanan çalışmalar

1. Toward a Framework for Islamic Psychology and Psychotherapy: An Islamic Model of the Soul - PMC, erişim tarihi Mayıs 12, 2026, https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC6132620/
2. Islamic Psychology: Human Behaviour and Experience from an Islamic Perspective, erişim tarihi Mayıs 12, 2026, https://iou.edu.gm/wp-content/uploads/2021/04/IslamicPsychology_HumanBehaviour_ch1.pdf
3. (PDF) SOCIAL PSYCHOLOGY FROM AN ISLAMIC PERSPECTIVE - ResearchGate, erişim tarihi Mayıs 12, 2026, https://www.researchgate.net/publication/338739261_SOCIAL_PSYCHOLOGY_FROM_AN_ISLAMIC_PERSPECTIVE
4. Redefining Psychology through Islamic Principles: Elevating Human Dignity and Well-Being, erişim tarihi Mayıs 12, 2026,

https://www.islamicity.org/103239/redefining-psychology-through-islamic-principles-elevating-human-dignity-and-well-being/
5. Al-Ghazali's Forty Principles of the Religion - Wardah Books, erişim tarihi Mayıs 12, 2026, https://wardahbooks.com/products/al-ghazalisfortyprinciplesofthereligion
6. The Contribution of al-Māturīdī: Reason, Tolerance, and Integration - IslamiCity, erişim tarihi Mayıs 12, 2026, https://www.islamicity.org/104669/the-contribution-of-al-maturidi-reason-tolerance-and-integration/
7. Chapter 13: Maturidism | A History of Muslim Philosophy Volume 1, Book 3 - Al-Islam.org, erişim tarihi Mayıs 12, 2026, https://al-islam.org/history-muslim-philosophy-volume-1-book-3/chapter-13-maturidism
8. Free will of man in the context of religion and psychology: maturidi example - ResearchGate, erişim tarihi Mayıs 12, 2026, https://www.researchgate.net/publication/342851526_Free_will_of_man_in_the_context_of_religion_and_psychology_maturidi_example
9. THE IMPORTANCE OF MAN IN THE RELIGIOUS THOUGHT OF IMAM MĀTURĪDĪ - Prof. Dr. Sönmez Kutlu, erişim tarihi Mayıs 12, 2026, http://www.sonmezkutlu.net/?Syf=26&Syz=765585&/THE-IMPORTANCE-OF-MAN-IN-THE-RELIGIOUS-THOUGHT-OF-IMAM-M%C4%80TUR%C4%AAD%C4%AA
10. İslamda Hadislerden Sosyal Psikoloji ilkeleri
11. Ghaybah | Encyclopedia.com, erişim tarihi Mayıs 12, 2026, https://www.encyclopedia.com/environment/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/ghaybah
12. إِنَّ الصِّدْقَ يَهْدِي إِلَى الْبِرِّ وَإِنَّ الْبِرّ, erişim tarihi Mayıs 12, 2026, https://serverkursu.com/uploads/2024-10/dogruculuk-ve-yalanciligin-neticeleri_67190cdb96a23.pdf
13. What is the Salafi concept of Al Wala Wal Bara? - Quora, erişim tarihi Mayıs 12, 2026, https://www.quora.com/What-is-the-Salafi-concept-of-Al-Wala-Wal-Bara
14. Al Wala wal Bara Part 2.pdf - Kalamullah.Com, erişim tarihi Mayıs 12, 2026, https://www.kalamullah.com/Books/Al%20Wala%20wal%20Bara%20Part%202.pdf
15. Radicalization in Theory and Practice: Understanding Religious Violence in Western Europe - OAPEN Library, erişim tarihi Mayıs 12, 2026, https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/59876/9780472902835.pdf?sequence=1&isAllowed=y
16. Integration of Tauhidic Elements for Environmental Education from the Teachers' Perspectives - MDPI, erişim tarihi Mayıs 12, 2026, https://www.mdpi.com/2077-1444/11/8/394
17. Why They Hate Us An Examination of al-wala' wa-l-bara' in Salafi-Jihadist Ideology, erişim tarihi Mayıs 12, 2026, https://www.armyupress.army.mil/Journals/Military-Review/Online-Exclusive/2018-OLE/Feb/They-Hate/
18. The Islamic concept of Wala' and Bara' – (□) - والصلاة والسلام على الحبيبه المصطفٰى, erişim tarihi Mayıs 12, 2026,

https://daaiyatulislam.wordpress.com/2015/12/08/the-islamic-concept-of-wala-and-bara/
19. Interpretations of al-wala' wa-l-bara' in Everyday Lives of Salafis in Germany - MDPI, erişim tarihi Mayıs 12, 2026, https://www.mdpi.com/2077-1444/10/2/124
20. Complementing Individualism with The Social Identity Approach | Magazine issue 6/2008, erişim tarihi Mayıs 12, 2026, https://www.in-mind.org/article/complementing-individualism-with-the-social-identity-approach?page=2
21. Radicalization in Theory and Practice: Understanding Religious Violence in Western Europe, erişim tarihi Mayıs 12, 2026, https://www.researchgate.net/publication/362511585_Radicalization_in_Theory_and_Practice_Understanding_Religious_Violence_in_Western_Europe
22. S3 E5: Social Media is Making Me Jealous | Doubletake | Yaqeen Institute for Islamic Research, erişim tarihi Mayıs 12, 2026, https://yaqeeninstitute.org/watch/series/social-media-is-making-me-jealous-doubletake-podcast
23. OF ISLAMIC WORDS & EXPRESSIONS, erişim tarihi Mayıs 12, 2026, https://archive.org/download/Islamic_Words_Expressions/Islamic_Words_Expressions.pdf
24. Learn More than 500 Arabic Nouns Painlessly with Their Three Lettered Roots, erişim tarihi Mayıs 12, 2026, https://thequran.love/2026/02/25/learn-hundreds-of-arabic-nouns-painlessly-with-their-three-lettered-roots/
25. Authentic Sufism - IslamiCity, erişim tarihi Mayıs 12, 2026, https://www.islamicity.org/8583/authentic-sufism/
26. Hasad (Malicious Envy) and Ghibtah (Descent Envy): History, Cultu - Longdom Publishing, erişim tarihi Mayıs 12, 2026, https://www.longdom.org/open-access/hasad-malicious-envy-and-ghibtah-descent-envy-history-culture-and-philosophy-17400.html
27. Ahmad Saleem - Quranic Stories #11 - Muslim Central, erişim tarihi Mayıs 12, 2026, https://muslimcentral.com/ahmad-saleem-quranic-stories-11
28. (PDF) Hasad (Malicious Envy) and Ghibtah (Descent Envy): History, Culture and Philosophy, erişim tarihi Mayıs 12, 2026, https://www.researchgate.net/publication/325340653_Hasad_Malicious_Envy_and_Ghibtah_Descent_Envy_History_Culture_and_Philosophy
29. ENVY A PSYCHOLOGICAL DISORDER: AN ISLAMIC PERSPECTIVE, erişim tarihi Mayıs 12, 2026, https://journals.asianindexing.com/article.php?id=1708415925413_3312&title=ENVY+A+PSYCHOLOGICAL+DISORDER%3A+AN+ISLAMIC+PERSPECTIVE&q=
30. Hadith+ Search - By IslamiCity.org, erişim tarihi Mayıs 12, 2026, https://www.islamicity.org/hadith/search/index.php?q=jahannam&tag=1&sss=1
31. The Social Psychology of Love and its Attachment- Imam Ibn Al-Qayyim, erişim tarihi Mayıs 12, 2026, https://www.abuaaliyah.com/2018/11/10/the-social-psychology-of-love-and-its-attachment-imam-ibn-al-qayyim/

32. Diseases of the Soul: Pretending Virtuousness (riya) | Al-Islam.org, erişim tarihi Mayıs 12, 2026, https://al-islam.org/articles/diseases-soul-pretending-virtuousness-riya
33. Haya (Islam) - Wikipedia, erişim tarihi Mayıs 12, 2026, https://en.wikipedia.org/wiki/Haya_(Islam)
34. Hadith on Haya: All of Islam revolves around modesty - Abu Amina Elias, erişim tarihi Mayıs 12, 2026, https://www.abuaminaelias.com/dailyhadithonline/2019/06/14/entire-deen-haya/
35. The Divine Obligation of Shukr - musings by yusufjamal - Substack, erişim tarihi Mayıs 12, 2026, https://yusufjamal.substack.com/p/the-divine-obligation-of-shukr?utm_medium=android&triedRedirect=true
36. Hadith Commentary – Prophetic Profit, erişim tarihi Mayıs 12, 2026, https://propheticprofit.org/category/hadith-commentary/
37. ethics of islam 2 - Hakikat Kitabevi, erişim tarihi Mayıs 12, 2026, https://www.hakikatkitabevi.com/english/ethics2.htm
38. Second Hadith: Ostentation (Riya') | Forty Hadith, An Exposition, Second Revised Edition, erişim tarihi Mayıs 12, 2026, https://al-islam.org/forty-hadith-exposition-second-revised-edition-sayyid-ruhullah-musawi-khomeini/second-hadith
39. Condemnation of Status in Islam | PDF | Reason | Love - Scribd, erişim tarihi Mayıs 12, 2026, https://www.scribd.com/document/30173411/The-Condemnation-of-Status-and-Riya
40. THE CONCEPT OF SHOWING OFF ON SOCIAL MEDIA IN THE CONTEMPORARY ERA: AN ANALYSIS BASED ON IMAM AL GHAZALI'S PERSPECTIVE - Global Academic Excellence (M) Sdn Bhd, erişim tarihi Mayıs 12, 2026, https://gaexcellence.com/ijepc/article/download/4724/4380/16652
41. Hadith on Haya: Be modest with Allah in mind, body, soul - Abu Amina Elias, erişim tarihi Mayıs 12, 2026, https://www.abuaminaelias.com/dailyhadithonline/2013/01/23/haya-modesty-mind-body-soul/
42. Ḥayāʾ: More Than Just Modesty in Islam | Yaqeen Institute for Islamic Research, erişim tarihi Mayıs 12, 2026, https://yaqeeninstitute.org/read/paper/haya-more-than-just-modesty
43. Bhagavad Gita vs Quran: Respectful Interfaith Comparison, erişim tarihi Mayıs 12, 2026, https://www.srimadgita.com/compare/bhagavad-gita-vs-quran
44. Reducing Apathy in the Face of Corrupt Behaviour: Whistleblowing as an Act of 'Amr bi-l-ma'ruf wa-nahy 'an al-munkar - ResearchGate, erişim tarihi Mayıs 12, 2026, https://www.researchgate.net/publication/317558933_Reducing_Apathy_in_the_Face_of_Corrupt_Behaviour_Whistleblowing_as_an_Act_of_'Amr_bi-l-ma'ruf_wa-nahy_'an_al-munkar
45. Group Dynamics in Islam - Young Muslim Digest, erişim tarihi Mayıs 12, 2026, https://www.youngmuslimdigest.com/2016/02/society/group-dynamics-in-islam/

46. WHEN AN ARAB EXECUTIVE SAYS “YES”: IDENTIFYING DIFFERENT COLLECTIVISTIC VALUES THAT INFLUENCE THE ARABIAN DECISION-MAKING PR - University of Pennsylvania, erişim tarihi Mayıs 12, 2026, https://repository.upenn.edu/bitstreams/148f8743-7379-4b76-8523-071b5443c2e0/download
47. 40 on Justice - The Prophetic Voice for Social Reform (Omar Suleiman).pdf - Kalamullah.Com, erişim tarihi Mayıs 12, 2026, http://www.kalamullah.com/Books/40%20on%20Justice%20-%20The%20Prophetic%20Voice%20for%20Social%20Reform%20(Omar%20Suleiman).pdf
48. Enjoining Good and Forbidding Evil in Islam - Islam365, erişim tarihi Mayıs 12, 2026, https://islam365.io/topic/morality-enjoining_good
49. Commanding Right and Forbidding Wrong in Islamic Thought - STAI Babussalam Sula Maluku Utara, erişim tarihi Mayıs 12, 2026, https://staibabussalamsula.ac.id/wp-content/uploads/2024/01/Commanding-Right-and-Forbidding-Wrong-in-Islamic-Thought-staibabussalamsula.ac_.id_.pdf
50. Academic Self-Efficacy as a Predictor of Clinical Decision-Making Among Nursing Students: A Cross-Sectional Correlational Study Conducted in Palestine - PMC, erişim tarihi Mayıs 12, 2026, https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC13087323/
51. Decision Making Style in Islam: A Study of Superiority of Shura(Participative Management) and Examples from Early Era of Islam | Request PDF - ResearchGate, erişim tarihi Mayıs 12, 2026, https://www.researchgate.net/publication/325737703_Decision_Making_Style_in_Islam_A_Study_of_Superiority_of_ShuraParticipative_Management_and_Examples_from_Early_Era_of_Islam
52. An Islamic cultural analysis of managerial decision-making - Emerald Publishing, erişim tarihi Mayıs 12, 2026, https://www.emerald.com/jiabr/article/16/5/937/1274653/An-Islamic-cultural-analysis-of-managerial
53. Integration of Tauhidic Elements for Environmental Education from the Teachers' Perspectives - Semantic Scholar, erişim tarihi Mayıs 12, 2026, https://pdfs.semanticscholar.org/5f35/3decc9ae7b37b759c88e715cd68928c8b065.pdf
54. The development of 'drama' in YouTube discourse - Open Research Online, erişim tarihi Mayıs 12, 2026, https://oro.open.ac.uk/36110/1/Thesis%20The%20development%20of%20drama%20in%20YouTube%20discourse.pdf
55. (PDF) Islāmic Psychology - ResearchGate, erişim tarihi Mayıs 12, 2026, https://www.researchgate.net/publication/361927957_Islamic_Psychology